

AGATA KAWECKA, IVAN PETROV, MAŁGORZATA SKOWRONEK

Łódź (Polska)

**Z PROBLEMATYKI PRZEKŁADU STAREJ LITERATURY KRĘGU
SLAVIA ORTHODOXA NA JĘZYK POLSKI (CZ. 2)¹**

Początki recepcji literatury (staro)cerkiewnosłowiańskiej w różnych jej odmianach (redakcjach) regionalnych sięgają w Polsce średniowiecza i dotyczą zarówno staropolskiego piśmiennictwa w języku łacińskim, jak i późniejszej twórczości w języku polskim². Zakres tych najstarszych prac translatorskich, ich przyczyny i odzwiek w życiu kulturalnym i religijnym narodów dawnej Rzeczypospolitej bywały na przestrzeni wieków różne i z pewnością stanowią problem, któremu warto poświęcić odrębne studium. Nie ulega z drugiej strony wątpliwości, że większe zainteresowanie literaturą (staro)cerkiewnosłowiańską w Polsce ma miejsce w wieku XIX i znajduje swoje odzwierciedlenie w licznych publikacjach, ukazujących się aż do dwudziestolecia międzywojennego i zawierających zarówno krytyczne jej omówienia, jak i przekłady. Z tego też powodu w niniejszym artykule postanowiliśmy bliżej przyjrzeć się temu właśnie okresowi – od początku XIX do końca pierwszej połowy XX wieku, bowiem z punktu widzenia adaptacji literatury obszaru *Slavia Orthodoxa* na gruncie polszczyzny stanowi on w pewnym sensie zamkniętą całość. Warto zaznaczyć, że celowość zajęcia się tym zagadnieniem uzasadnia dodatkowo niedostatek *stricte* naukowych opracowań z zakresu historii przekładu interesującej nas literatury, przy jednocześnie pojawiających się próbach analizy translatorskiej (podejmowanych nie tylko przez samych tłumaczy) jej polskich przekładów z okresu zarówno przed-, jak i powojennego³.

¹ Niniejszy artykuł stanowi drugą część z cyklu publikacji omawiających problemy przekładu literatury (staro)cerkiewnosłowiańskiej na język polski wraz z zestawieniem bibliograficznym w tym zakresie. Pierwsza część, poświęcona przekładowi z drugiej połowy XX i z początku XXI wieku, została opublikowana w: A. Kawecka, I. Petrov, M. Skowronek, *Z problematyki przekładu starej literatury kręgu Slavia Orthodoxa na język polski (cz. 1)* oraz *Aneks – Materiały do bibliografii powojennych przekładów starej literatury kręgu Slavia Orthodoxa na język polski*, [w serii:] *Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne*, t. 4, red. – M. Kuczyńska, W. Stepniak-Minczewska, J. Stradomski, Kraków 2009, s. 247–255, s. 256–273.

² Por. np. F. Sielicki, *Z praktyki tłumaczeniowej ze staroruszczyzny*, „Roczniki Humanistyczne. 7. Słowianoznawstwo”, t. XXXVII–XXXVIII (1989–1990), s. 83–84.

³ Zob. np. B. E. Dworakowska, *Legendy i podania staroruskie w przekładzie Ryszarda Łuźnego – wybrane aspekty lingwistyczne*, Białystok 2008; A. Pukowska, *Polskie przekłady „Żywota Świętego Metodiego” (sposoby przekładu konstrukcji imiesłowowych)*, [w:] *Słowianie w Europie. Historia. Kultura. Język*, III, red. K. Pietrzycka-Bohosiewicz, A. Wawrzyńczak, B. Gołąbek, Kraków 2008, s. 439–447.

Przyczyn zanotowanej od początku XIX w. działalności przekładowej z języka staro-cerkiewno-słowiańskiego (w różnych wariantach) na język polski upatrywać można przede wszystkim we wzmożonej aktywności badawczej i edytorskiej o charakterze filologiczno-źródłoznawczym, przypadającej na czas oświecenia, i nasilonej w dobie romantyzmu – m. in. dzięki fascynacji pierwiastkiem „ludowym” i poszukiwaniu świadectw początków kultur narodowych. Odkrywane wówczas i popularyzowane (staro)cerkiewnosłowiańskie teksty literackie, uznawane – niezależnie od później dowiedzionej lub nie autentyczności⁴ – za niezwykle cenne zabytki najstarszej doby piśmiennictwa słowiańskiego, przekładano na szereg języków nowożytnych, zarówno zachodnioeuropejskich, jak i słowiańskich, wśród których pierwsze miejsce zajmują czeski i polski⁵. XIX-wieczne i pochodzące z pierwszej połowy XX wieku tłumaczenia koncentrują się głównie na trzech zasadniczych tekstach (wymienionych w kolejności ukazywania się przekładów): staroruskich *Słowie o pułku/wyprawie Igora* i *Kronice Nestora/Powieści minionych lat* oraz jednym z najstarszych dzieł oryginalnego piśmiennictwa (staro)cerkiewnosłowiańskiego w ogóle – *Żywocie Świętego Metodego*. Inne teksty tłumaczone są fragmentarycznie i sporadycznie, nie są też (poza nielicznymi wyjątkami) wydawane jako odrębne publikacje. Z tego też powodu w poniższej prezentacji skupiamy się na historii przekładu wymienionych trzech zabytków, odnotowując również informacje o innych tłumaczonych tekstach, do których udało nam się dotrzeć. Szczegółowe dane bibliograficzne omawianych przekładów znajdują się w Aneksie bibliograficznym do artykułu.

W 1800 r. w Rosji ukazało się wydanie odnalezionego pięć lat wcześniej utworu – określanego jako „poemat”, „pieśń” i „słowo” – z XVI-wiecznego kodeksu ruskiego. Tytuł tego utworu w języku

⁴ Przypadek opiewających najstarsze dzieje Czech *Rękopisu króloworskiego* i *Rękopisu zielonogórskiego*, „odnalezionych” (a obecnie powszechnie uznawanych za spreparowane) w latach 1817–1818 przez czeskich uczonych Vaclava Hanke i Josefa Lindę. Z kolei zniszczenie jedyne go rękopisu *Słowa o wyprawie Igora* przez pożar w 1812 r. sprawiło, iż nieraz poddaje się w wątpliwość autentyczność również tego zabytku.

⁵ Poza tym w omawianym okresie przekładano również utwory południowo- i wschodniosłowiańskiej literatury ludowej, m. in. wydane przez Vuka Karadžicia pieśni epickie z cyklu o bitwie na Kosowym Polu i serbskie pieśni liryczne, a także ruskie byliny (na język polski tłumaczyli je m.in. A. Bielowski, L. Siemieński, K. Gaszyński, J. B. Zaleski, R. Zmorski, A. Maryńska: zob. A. Goriaczko-Borkowska, *Twórczość poetycka Augusta Bielowskiego*, Wrocław 1965, s. 57; *Wielka literatura powszechna*, t. 6. *Antologia*, red. St. Lam, Warszawa 1933, ss. 618–620, 809–810).

polskim występuje w kilku wariantach: *Słowo o wyprawie Igora*/*Słowo o pułku Igora*/*Wyprawa Igora na Połowców* i in. Stosunkowo niewielkiej objętości tekst opowiadał o losach podjętej przez księcia Igora Światosławowicza wyprawy przeciwko plemionom połowieckim. Opublikował go (współ z m.in. Mikołajem Karamzinem) jego znalazca, hr. Aleksy Musin-Puszkina, bibliofil i miłośnik rosyjskich starożytności⁶. Utwór, którego powstanie datowano na schyłek XII w., wzbudził spore zainteresowanie zarówno w Rosji, jak i poza jej granicami. Dziś o znaczeniu *Słowa* świadczą jego przekłady na kilkadziesiąt języków, bardzo liczne prace naukowe (w tym monografie) oraz wydana staraniem Instytutu Literatury Rosyjskiej („Puszkinskij Dom”) Rosyjskiej Akademii Nauk monumentalna *Encyklopedia „Słowa o wyprawie Igora”*⁷. Ze względu na interesujący nas problem przekładów *Słowa*... na język polski do najwartościowszych poza tym należą bez wątpienia syntetyczne studia A. Obrębskiej-Jabłońskiej, E. Grebniowej i E. Małek⁸. Prace te nie tylko przypominają okoliczności powstania przekładów, ale i opinię krytyki, podejmują też (przynajmniej fragmentarycznie) ich analizę porównawczą. W poniższym skrótowym omówieniu wykorzystano przede wszystkim te właśnie opracowania.

W Polsce pierwsze informacje o *Słowie* pojawiły się w 1804 r. dzięki Cyprianowi Godebskiemu (1765–1809), który miał się zapoznać z jego przekładami na francuski i niemiecki. Autorstwo utworu przypisywał on jego znalazcy, hr. Musinowi-Puszkiniowi. Istnienie *Słowa* ogłosił w redagowanej przez siebie serii *Zabawy przyjemne i pożyteczne*, na łamach której wydał później swój przekład prozą. Było to dzieło szczególne: Godebski, tłumacząc wybrane fragmenty nie z oryginału, całość utworu przytoczył w obszernym

⁶ *Ироическая песнь о походе на половцов удельнаго князя Новагорода-Северскаго Игоря Святославича, писанная старинным русским языком в исходе XII столетия, с переложением на употребляемое ныне наречие*, Москва, в Сенатской типографии, 1800. Przedruk m.in. [w:] *Słowo o wyprawie Igora* w opracowaniu A. Obrębskiej-Jabłońskiej, Warszawa 1954, od s. 177; *Słowo o wyprawie Igora*, przeł. A. Sarwa, Sandomierz 2008, s. 31–85; *Słowo o wyprawie Igora, czyli wyprawa Igora na Połowców*, przeł. A. Bielowski, A. Sarwa, Sandomierz 2009, s. 39–93.

⁷ *Энциклопедия „Слова о полку Игореве”: в пяти томах*, ред. кол. Л. А. Дмитриев, Д. С. Лихачев, С. А. Семячко, О. В. Творогов (отв. ред.), Санкт-Петербург 1995.

⁸ A. Obrębska-Jabłońska, op. cit.; Э. Я. Гребнева, „Слово о полку Игореве” в ранних славянских переводах, [w:] „Слово о полку Игореве” и его время, отв. ред. Б. А. Рыбаков, Москва 1985, s. 169–190; Э. Малек, „Слово о полку Игореве” в Польше, [w:] „Слово о полку Игореве”. Комплексные исследования, отв. ред. А. Н. Робинсон, Москва 1988, s. 365–382; zob. też: B. Mucha, „Слово о выprawie Igora” в кругу писарских лвовских лет тридцатых XIX wieku, „Przegląd Rusycystyczny”, 1985, zesz. 4 (32), s. 43–52.

streszczeniu⁹. Większemu fragmentowi, mającemu cechy swobodniejszej niż przekład parafrazy i kilkakrotnie później przedrukowanemu, nadał tytuł *Żal Jarosławny po mężu swoim Igorze*. Być może nie przeczuwał nawet, że przybliżając polskiemu czytelnikowi *Słowo...*, staje się pierwszym z co najmniej piętnastu w ciągu dwustu lat znanych do dziś tłumaczy poematu na język polski. Zainteresowanie *Słowem* okazało się bowiem – nie tylko w XIX w. – ogromne.

Trzydzieści lat później zajął się przekładem *Słowa* poeta Lucjan Siemiński/Siemieński (1807–1877), który opublikował przekład wierszem początku poematu. Jednocześnie, ok. 1830 r. tłumaczył *Słowo* poeta i założyciel lwowskiego Towarzystwa Zwolenników Słowiańszczyzny Ludwik Nabelak (1804–1883), który zapowiedział wydanie swej pracy¹⁰; nigdy jednak nie opublikował nawet jej fragmentu.

W tym samym czasie *Słowo* ukazało się po raz pierwszy w przekładzie polskim praktycznie w całości, stając się punktem odniesienia dla późniejszych tłumaczy poematu. Zdaniem M. Jakóbca „przez długie dziesiątki lat [...] uchodziło za najlepsze w literaturze polskiej”¹¹, choć z drugiej strony „kalki wyrazowe i archaizacja składni, zaciemniająca sens zdania” były najpoważniejszymi usterkami tej pracy¹². Autorem przekładu (poetyckiego) był August Bielowski (1806–1876)¹³, historyk i działacz polityczny, poeta, krytyk i tłumacz, od 1869 r. dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie. Wydany jednocześnie przekład prozą sam chyba Bielowski potraktował jako próbę generalną: dość wspomnieć, że w latach późniejszych – w odróżnieniu od przekładu poetyckiego – nie powtarzano jego edycji.

⁹ Wg Bronisława Teodora Grabowskiego „przekład Godebskiego jest raczej opowiadaniem treści z dłuższymi przytoczeniami wierszem i prozą”, [w:] *Dzieje literatury powszechnej z ilustracjami*, t. 2. *Dzieje literatury średniowiecznej*, ks. 8, *Literatury słowiańskie*, rozdz. VI. *Literatura staroruska od początków do 1505 r.*, Warszawa [1877], s. 1147; wg Mariana Jakóbca, Godebski nie streścił *Słowa...*, a przełożył prozą (zob. M. Jakóbiec, *Wstęp*, [w:] *Słowo o wyprawie Igora*, przeł. J. Tuwim, wstępem i objaśnieniami zaopatrzył M. Jakóbiec, Wrocław 1950, s. LXV).

¹⁰ Informację tę znajdujemy w liście A. Bielowskiego do Nabelaka z 11.11.1832 r.: „Piszę mi też Bogdan aby mu dostać *Igora* i *Pieśni serbskich*, albowiem chce co o poezji sławiańskiej napisać. Odpisałem mu że mu poszlę oryginał *Igora*, a razem mój przekład wierszowy, który od dwóch już miesięcy leży u Pillera, a na drugi tydzień drukować się zacznie. [...] Pisałem do Ciebie niegdyś abyś mi nadesłał twój przekład prozą, który wraz z moim drukować chciałem, a dowiedziawszy się, że tenże został w Warszawie, przełożyłem sam dosłownie i takowe przełożenie przy końcu *petitem* umieszczam” – cyt. za: W. Zawadzki, *Ludwik Nabelak. Opowieść historyczna*, Lwów 1886, s. 51.

¹¹ M. Jakóbiec, *Wstęp*, [w:] *Słowo o wyprawie Igora...*, s. LXVII.

¹² A. Goriaczko-Borkowska, op. cit., s. 56.

¹³ W wydaniach z 1833 i 1906 r. – ‘Augustyn’.

Następny poetycki przekład – Adama Stanisława Krasieńskiego (1810–1891), biskupa wileńskiego – krytycy ocenili jako „nader staranny, wierny i pięknie wierszowany”¹⁴, przy tym objaśniający i komentujący kwestie wątpliwe, jednak ustępujący tłumaczeniu Bielowskiego¹⁵. W każdym razie i ten przekład doczekał się wznowienia na kilka lat przed śmiercią tłumacza.

Kolejny całościowy polski przekład *Słowa* opracował Jan Dalibor Wagilewicz (1811–1866), autor również ukraińskiego przekładu *Słowa*. Przełożone i skomentowane przez Wagilewicza w 1865 r.¹⁶ *Słowo o pułku Igorowym. Zabytek języka staroruskiego z końca XII wieku*, czekało w rękopisie aż 120 lat na wydanie w Polsce (1985) i zostało przygotowane do druku dopiero przez Elizę Małek. W roku 1999 tłumaczenie Wagilewicza wydano ponownie.

Najbliższy jednak osiągnięciu Bielowskiego zdaje się być kolejny z tłumaczy *Słowa*, Bohdan Łepki (1872–1941), poeta, prozaik, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Podobnie jak Wagilewicz, dokonał przekładu *Słowa* na polski – jeden z dwóch rodzimych, obok ukraińskiego, języków. Jak sam pisał, postanowił w swym poetyckim przekładzie „oddać wiernie brzmienie oryginału”, choć może „oddawał tylko własne wrażenie”¹⁷. Był to przekład różniący się znacznie od przekładu Bielowskiego: rytmem oraz oddaniem kolorytu ludowego, poprzez zastosowanie odpowiednich stylizacji leksykalnych. Rok później Łepki wydał swój „możliwie najwierniejszy przekład” prozą, z komentarzem historyczno-literackim oraz przedrukiem poetyckiego przekładu Bielowskiego¹⁸.

Z późniejszych przekładów całości *Słowa* odnotować należy tłumaczenia Juliana Tuwima (1894–1953): dwa, ponieważ pierwsze, opatrzone komentarzem Aleksandra Brücknera i wydane w 1928 r., zostało przez poetę gruntownie przejrane i przeredagowane przed ponownymi edycjami od 1948 r. począwszy. Pozwoliło to uznać je „za

¹⁴ B.T. Grabowski, op. cit.

¹⁵ M. Jakóbiec, op.cit.

¹⁶ Tak datowany jest rękopis; O. Kupczyński podaje, że najpewniej Wagilewicz ukończył prace nad przekładem dużo wcześniej, w 1836 r., a rok później dokonał jego korekty z myślą o druku w węgierskiej Budzie, zob. O. Kupczyński, *Od Wydawcy*, [w:] *Słowo o pułku Igorowym*, przekład i opracowanie J. D. Wagilewicza, do druku przygotował i artykułem wstępnym poprzedził O. Kupczyński, Przemyśl 1999, s. 35–36.

¹⁷ B. Łepki, *Od tłómacza*, [w:] *Słowo o pułku Igora*, przeł. B. Łepki, Kraków 1905, s. 7.

¹⁸ B. Łepki, *Od wydawcy*, [w:] *Słowo o pułku Igora*, przeł. A. Bielowski, objaśnienia i wstęp B. Łepki, Brody 1906, s. 4.

jedno z najlepszych tłumaczeń tego arcydzieła w literaturze światowej”¹⁹.

Obok przekładów całości i obszernych fragmentów *Słowa* nie można pominąć i innych, rzadziej odnotowywanych. Od pierwszej połowy XIX w. urywki poematu wykorzystywano nie tylko w opracowaniach historii Rusi i antologiach historii literatury rosyjskiej oraz powszechnej, ale też w rozważaniach o charakterze genologicznym. I tak kolejno fragmenty – krótkie akapity lub pojedyncze zdania – tłumaczyli na język polski m.in.: Ignacy Benedykt Rakowiecki (1783–1839)²⁰, Samuel Bogumił Linde (1771–1847)²¹, Kazimierz Brodziński (1791–1835)²², Grzegorz Buczyński²³, Bronisław Teodor Grabowski (1841–1900)²⁴, Aleksander Brückner (1856–1939)²⁵. Znane są też parafrazy literackie *Słowa*²⁶.

W czasach powojennych do grona tłumaczy *Słowa* dołączają: Antonina Obrębska-Jabłońska (1901–1994) i Ziemowit Feddecki (1923–2009)²⁷ oraz Andrzej Sarwa²⁸.

¹⁹ M. Jakóbiec, op. cit., s. LXIX. Na s. 2 tytułowej tej pozycji uwaga: „Wydanie pierwsze w Bibliotece Narodowej, w odmiennym przekładzie i opracowaniu Aleksandra Brücknera ukazało się w r. 1928”.

²⁰ Fragmenty prozą i wierszem w tłumaczeniu *Prawdy ruskiej*, zob.: I. B. Rakowiecki, *Prawda Ruska, czyli Prawa wielkiego księcia Jarostawa Władymirowicza tudzież traktaty Olga y Igora W.W.X.X. Kiiowskich z cesarzami greckimi y Mścislawa, Dawidowicza x. Smoleńskiego z Rygą zawarte, których Texta, obok z Polskiem tłumaczeniem poprzedza Rys historyczny Zwyczajów, Obyczajów, Religii, Praw y Języka dawnych słowiańskich y słowiańsko-ruskich narodów*, Warszawa, t. I (1820), s. 79–80; t. II (1822), s. 145. Sam zbiór praw pod nazwą *Prawda ruska*, wykaz zasad regulujących życie dawnej społeczności, od którego zaczerpnął Rakowiecki tytuł całości swego opracowania, również został wydany i opatrzony ponad 20-stronicowymi objaśnieniami (t. II, s. 41–152, objaśnienia na s. 125–152).

²¹ Fragmenty prozą, [w:] S. B. Linde, *Mikołaja Grecza „Rys historyczny literatury rosyjskiej” z dodatkami m. in. Biestuzewa i Karamzina*, Warszawa 1823.

²² Fragment *Placz Jarostawny* prozą, [w:] K. Brodziński, *Rozprawa o elegii*, „Roczniki Towarzystwa Królestwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk”, t. XVI (1823), s. 129–130. Przedruki rozprawy *O elegii* w wydaniach jego prac, np.: *Pisma rozmaite*, Warszawa 1830, t. 1, s. 230–231 oraz *Pisma estetyczno-krytyczne*, m. in. Warszawa 1934, s. 348; Wrocław–Warszawa–Kraków 1964, t. 1, s. 213.

²³ Streszczenie i fragmenty prozą, [w:] N. Karamzin, *Historia państwa rosyjskiego*, przeł. G. Buczyński, Warszawa 1824–1830, t. III/1825, s. 201 i in.

²⁴ Fragmenty prozą, [w:] *Dzieje literatury powszechnej z ilustracjami*, t. 2. *Dzieje literatury średniowiecznej*, ks. 8, *Literatury słowiańskie*, rozdz. VI. *Literatura staroruska od początków do 1505 r.*, Warszawa [1877], s. 1147.

²⁵ Krótkie fragmenty i pojedyncze zdania prozą, [w:] A. Brückner, *Historia literatury rosyjskiej*, t. 1. 1987–1825, Lwów 1922, ss. 108–112, 114, 116.

²⁶ O czerpaniu inspiracji ze *Słowa* przez Józefa Bohdana Zaleskiego pisze A. Brückner, op. cit., s. 115; przez Teodora Lenartowicza – E. Małek, zob.: Э. Малек, op. cit., s. 376.

²⁷ Zob. pierwszy artykuł naszego cyklu (przypis 1) i dołączony do niego wykaz bibliograficzny.

Drugim zabytkiem literatury staroruskiej, aktywnie tłumaczonym w XIX wieku na język polski, jest słynny XII-wieczny kijowski *Latopis Nestora* (lub po prostu *Nestor*), nazywany w polskiej literaturze również *Powieścią doroczną* lub *Powieścią minionych lat*. Historia przekładów *Latopisu* na język polski została szczegółowo i skrupulatnie opracowana przez jej XX-wiecznego badacza i tłumacza Franciszka Sielickiego (1923–2001) i opublikowana we wstępie do pierwszego jej powojennego wydania²⁹; tutaj więc ograniczymy się tylko do wskazania (w dużej mierze na podstawie tego właśnie opracowania) najważniejszych jej etapów.

Latopis był na różne sposoby adaptowany w Polsce już od XV wieku (poprzez kompilacje, streszczenia, fragmentaryczne lub skrócone tłumaczenia itd.), a spośród najważniejszych jego interpretatorów sprzed XIX wieku należy wymienić m.in. Jana Długosza, tłumacza na język łaciński (1415–1480), Macieja Strykowskiego (1547–1593), Lwa (Leona) Kiszkę (1668–1728) oraz Adama Naruszewicza (1733–1796). W pierwszej połowie XIX wieku na język polski fragmenty *Latopisu* były tłumaczone lub streszczane np. przez wspomnianego wcześniej Ignacego Benedykta Rakowieckiego, który w II tomie swojego dzieła *Prawda ruska* zamieścił przekład trzech traktatów, wyjętych z *Latopisu*³⁰, obok tytułowego zabytku prawodawstwa staroruskiego, natomiast obszerny wstęp (w tomie I) i komentarze oparł m.in. na wiadomościach z tej kroniki bibliografa, historyka drukarstwa polskiego i filologa Jerzego Samuela Bandtkiego (1768–1835)³¹ czy historyka literatury Michała Wiszniewskiego (1794–1865)³².

W roku 1850 najbardziej bodaj zasłużony XIX-wieczny tłumacz zabytków (staro)cerkiewnosłowiańskich A. Bielowski wydaje fragmenty *Latopisu* w transliteracji łacińskiej oraz dołącza do nich swoje tłumaczenie na język polski³³. Wydanie to można uznać za zwiastun

²⁸ *Słowo o wyprawie Igora czyli Wyprawa Igora na Połowców*, przeł. [proza] A. Sarwa, Sandomierz 2008. Przedruk: *Słowo o wyprawie Igora czyli Wyprawa Igora na Połowców*. Dwa przekłady: Augusta Bielowskiego wierszem, Andrzeja Sarwy prozą, Sandomierz 2009.

²⁹ Zob. rozdział ze *Wstępu*, zatytułowany *Recepcja „Powieści minionych lat w Polsce”*, [w:] *Powieść minionych lat*, charakterystyka historycznoliteracka, przeł., komentarze Fr. Sielicki, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 116–195.

³⁰ *Traktat x. Olga [Olega] z Cesarzami Greckimi zawarty 921 r., Traktat x. Igora z Cesarzami Greckimi zawarty 945 r. oraz Traktat Mscisława Dawidowicza x. smoleńskiego z Rygą zawarty 1228 r.*, [w:] I. B. Rakowiecki, op. cit., t. II, ss. 1–7, 8–18, 19–40.

³¹ J. S. Bandtkie, *Dzieje Królestwa Polskiego*, Wrocław 1820, s. 21, 89–90, 193 i in.

³² M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, Kraków 1840–1851, t. II, s. 36 i in.

³³ Fragmenty początku z komentarzem: przeł. A. Bielowski, [w:] A. Bielowski, *Wstęp krytyczny do dziejów Polski*, Lwów 1850, s. 433–442. W tejże publikacji Bielowski wspomina o istnieniu

jego późniejszego wielkiego dokonania na niwie popularyzacji tego dzieła w Polsce. Popularyzacji tej sprzyjała inna ważna publikacja – pierwsze ogłoszone drukiem (1860) polskie tłumaczenie znacznej części *Latopisu*, opracowane przez lektora języka starosłowiańskiego w Szkole Głównej Warszawskiej Juliana Kotkowskiego (1824–?). Podobnie jak Bielowski, Kotkowski wydał równoległe tekst zabytku w transliteracji łacińskiej wraz z tłumaczeniem polskim, co uzasadniał następująco:

Co do obłoczy łacińsko-polskiej, w której się text Nestora z tłumaczeniem ukazuje, dość miałbym na usprawiedliwienie, powiedziawszy, że podjął pracę w celu rozpowszechnienia Nestora i jego języka dla tych, co po rusku nie dobrze, a po słowiańsku wcale nie umieją, a którym nie stałoby takiej, jak Długoszowi wytrwałości, uczyć się azbuki dla tego, aby Nestora czytać; takim to właśnie, sądzę, zrobiłem ułatwienie, bo mogą text czytając i porównywając z bliskim tłumaczeniem, karmić się dźwiękami pięknej, bogatej i harmonijnej mowy Słowiańskiej, której oddźwięki i echa we własnej napotkają często mowie³⁴.

Ostatnia kartka tego wydania informuje czytelnika o dalszych pracach przekładowych Kotkowskiego i o zamiarach opublikowania pozostałej części *Latopisu*. Plany te jednak nie zostały zrealizowane.

Rok 1864 przynosi publikację niezwykle – z naszego punktu widzenia – ważną. Chodzi o pierwszy tom z szeroko zakrojonej serii *Monumenta Poloniae historica / Pomniki dziejowe Polski*, redagowanej przez A. Bielowskiego, w którym obok innych tekstów źródłowych wydany został tekst oryginalny (tym razem alfabetem cyrylickim, a nie w transliteracji) i polski przekład *Latopisu* opracowany przez J. Wagilewicza i Bielowskiego właśnie. Ta monumentalna praca opatrzona została obszernym wstępem i szczegółowymi objaśnieniami o charakterze językowym, źródłoznawczym i historycznym. Jak pisze F. Sielicki, „odtąd historycy polscy będą cytowali to źródło w tym właśnie tłumaczeniu, jakkolwiek niektórzy próbowali je modyfikować. Tak też czyniono w czasach Polski międzywojennej i powojennej”³⁵. W tymże tomie, tuż po *Latopisie*, wydał Bielowski w taki sam sposób – wyodrębniając z całości – *Monomacha naukę* i *List do Olega*; poza tym jednocześnie ukazała się osobna nadbitka

niepełnego przekładu *Latopisu* autorstwa nieżyjącego już wówczas ks. Ławrowskiego, kanonika przemyskiego (s. 77).

³⁴ *Do Czytelnika*, s. VI, [w:] *Latopis Nestora. Stary tekst mnicha Ławrentego z XIV w.* Oddział pierwszy, część przez Schlözera krytycznie przepracowaną przepolszczył J. Kotkowski, Kijów 1860.

³⁵ F. Sielicki, *Z praktyki tłumaczeniowej ze staroruszczyzny...*, s. 84.

z serii, zawierająca *Latopis* i te dwa fragmenty. Reprint całej serii *Monumenta Poloniae historica* został wydany w 1960 roku.

Spośród późniejszych prób przełożenia tekstu *Latopisu* warto wskazać na wydane w 1923 roku fragmenty w tłumaczeniu A. Brücknera w serii *Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej*³⁶. W tej samej serii rok później ukazały się kolejne fragmenty utworu, tym razem w opracowaniu Feliksa Konecznego (1862–1949)³⁷.

W latach powojennych do grona tłumaczy *Latopisu*, oprócz wspomnianego Franciszka Sielickiego, dołączyli Wiktor Jakubowski (1896–1973) i Ryszard Łużny (1927–1998), natomiast przekłady innych wschodniosłowiańskich średniowiecznych kronik zostały opracowane przez Edwarda Gorianina i Henryka Suszkę³⁸.

Kolejnym źródłem słowiańskim, przekładanym na język polski w wieku XIX, jest niezwykle ważny zabytek piśmiennictwa hagiograficznego kręgu *Slavia Orthodoxa*, a mianowicie *Żywot św. Metodego*. Warto wspomnieć, iż szczególne zasługi w jego popularyzacji na gruncie polskim w interesującym nas okresie mają głównie historycy badający dzieje Polski (również w szerszym kontekście słowiańskim) – wspomniani wyżej J. Wagilewicz i A. Bielowski.

Jak podaje jedno z nielicznych opracowań naukowych dotyczących tego zagadnienia³⁹, już w roku 1852 (a więc w rok po opublikowaniu starosłowiańskiego tekstu *Żywota* przez P. J. Szafarzyka⁴⁰) we lwowskim czasopiśmie „Dziennik Literacki” pojawia się pierwsze streszczenie i tłumaczenie pojedynczych zdań z tego utworu w opracowaniu J. Wagilewicza, grekokatolickiego duchownego, historyka i etnografa. Niestety, lektura dzieła nie pozwala na jednoznaczne

³⁶ *O rozgałęzieniu Słowian polskich (Lachów) i ruskich i o Awarach-Obrach, Zwyczaje tych plemion, Dzieje pierwotne Kijowa, Wzięcie Korostenia, Jak Włodzimierz Wielki władzę objął, Pogaństwo Włodzimierza i Rusi, Chrzczenie Rusi Kijowskiej*, [w:] *Polska pogańska i słowiańska*, wyboru źródeł dokonał A. Brückner, Kraków 1923, s. 9–15. [*Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej*, z. 14].

³⁷ *O Waregach i nazwie Rusi, O oślepieniu Wasyliska Trembowelskiego, O zjeździe księząt ruskich w Uwietyczach*, [w:] *Dzieje Litwy i Rusi przed unią z Polską*, w świetle źródeł przedstawił F. Koneczny, Kraków 1924, s. 1–18. [*Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej*, z. 22].

³⁸ Zob. pierwszy artykuł naszego cyklu (przypis 1) i dołączony do niego wykaz bibliograficzny.

³⁹ W. Stępnia-Minczewska, *Zapomniana polska edycja „Żywota Metodego”*, [w:] *Dziedzictwo misji słowiańskiej Cyryla i Metodego*. Materiały sesji naukowej w WSP w Kielcach 4–5.XII. 1985 r., red. Cz. Bartula, Kielce 1988, s. 151–158.

⁴⁰ P. J. Šafárik, *Památky dřevního písemnictví Jihoslovánů*, Praha 1851.

wskazanie, które fragmenty są rzeczywistym przekładem słowiańskiego tekstu *Żywotu*, a które autorską interpretacją historii opartej jedynie na jego kanwie.

Śladem Wagilewicza kilka lat później podąża A. Bielowski. W 1858 roku, pracując w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich (którego wkrótce zostaje dyrektorem) wydaje *Żywo*t, który sześć lat później ponownie publikuje w pierwszym tomie ufundowanej przez siebie serii *Monumenta Poloniae historica*. W odróżnieniu od fragmentarycznego przekładu/streszczenia Wagilewicza, ograniczającego się do kilku zdań dialogu pomiędzy władcą Franków Karlo-manem a samym Metodym, wydanie Bielowskiego zdaje się być prawdziwym kamieniem milowym w dziedzinie przekładu filologicznego i edycji tekstu. Autor bowiem nie tylko publikuje swój przekład w oparciu, jak sam zaznacza, o pięć tekstów źródłowych⁴¹, ale również paralelnie drukuje rozczytane teksty oryginalne, wykorzystując podział na rozdziały, przyjęty w opracowaniu Szafarzyka. Tworzy tym samym krytyczne wydanie źródeł *Żywotu*, niezależnie (choć mniej więcej w tym samym czasie) od wydania przygotowanego przez J. Bodianskiego⁴². Należy również odnotować, iż Bielowski w swoim opracowaniu idzie jeszcze o krok dalej, ponieważ ważniejsze, jego zdaniem, i wymagające komentarza passusy odnoszące się bądź do treści zabytku wskazującego na czas jego pochodzenia, bądź też do innych znanych mu tekstów źródłowych, takim komentarzem – niejednokrotnie dość obszernym – opatruje w tekście zasadniczym, nie zaburzając przy tym struktury samego przekładu. Integralną część dzieła Bielowskiego stanowi również dość obszerny wstęp, w którym wymienia inne teksty źródłowe (zawierające również wzmianki o starszym z sołuńskich braci), z którymi miał okazję się zapoznać, oraz niezwykle wartościowe, nawet z punktu widzenia współczesnych badaczy, dziesięciostronicowe *Objaśnienia* do treści

⁴¹ Na s. 92 wydania z *Monumentów* Bielowski zaznacza: „Do wydania niniejszego mieliśmy następujące pomoce: A) Z pergaminowego Zbornika, pisanego w wieku XIII, a między rękopismami biblioteki synodalnej moskiewskiej pod liczbą 175 znajdującego się, wypisy pojedynczych miejsc z rozdziałów 1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10, 12, 15, 17; i rozdziały 4, 5, 11 w podobiznie. B) Z rękopismu Makarego Czet-minei na miesiąc kwiecień, w tejże synodalnej bibliotece pod liczbą 995 znajdującego się, wierny opis całego żywotu, i podobiznę jednej strony. C) Z rękopismu Czet-minei na kwiecień i maj, w duchownej akademii moskiewskiej pod liczbą 94, rozdział 5 w podobiznie. D) Z tejże akademii duchownej rękopismennego Zbornika pod liczbą 63, rozdział 5 w podobiznie. Te trzy ostatnie kodexy są papierowe, i należą do wieku XV i XVI (...). E) Wydanie Szafarzyka, w Pradze roku 1851 uskutecznione.”

⁴² Publikacja Bodianskiego ukazuje się drukiem w 1865 r. Szerzej na ten temat pisze W. Stępnia-Minczewska, op. cit., s. 154–155.

źródeł, dotyczące m.in. kwestii dogmatów wiary. Wydanie przekładu *Żywota* autorstwa Bielowskiego bez wątpienia zasługuje na wykazanie go w niniejszej publikacji nie tylko ze względu na jego wartość samą w sobie, ale również dlatego, że ten pierwszy kompletny i kompozycyjnie bardzo przemyślany przekład cerkiewnosłowiańskiego żywota niezwykle ważnej dla dziejów kultury europejskiej postaci został przez potomnych w zasadzie całkowicie zapomniany⁴³.

W drugiej połowie XIX wieku problematyka cyrylo-metodiańska cieszy się w Polsce dużym zainteresowaniem. Powstające wówczas prace, których pełnego wykazu nie sposób tutaj przytoczyć, w pierwszej kolejności odwołują się do źródeł dotyczących życia i działalności Świętych Braci. Warto spośród tych obszernych i często fundamentalnych dzieł wymienić dla przykładu opracowanie teologa i historyka Kościoła Tadeusza Gromnickiego (1851–1939)⁴⁴, który rekonstruuje i komentuje szczegóły życia Cyryla i Metodego w oparciu o szereg znanych wówczas tekstów źródłowych, streszczając je, parafrazując lub cytując z nich obszerne fragmenty w języku polskim. Oprócz wspomnianego *Żywota Metodego* korzysta Gromnicki m.in. z *Żywota Konstantina-Cyryla*, traktatu mnicha Chabra *O piśmie* czy słowiańskiego *Słowa o przeniesieniu relikwii Świętego Klemensa*.

Wzmianki na temat losów św. Metodego (oraz jego brata Konstantina-Cyryla) jeszcze raz w częściowym przekładzie pojawiają się w polskiej literaturze przedwojennej. Próbę przybliżenia postaci Apostołów Słowiańszczyzny podejmuje historyk i etnograf Karol Potkański (1861–1907). Na początku XX w. w „Przeglądzie Powszechnym”⁴⁵ w kilku odsłonach obszernie prezentuje dzieje Świętych Braci na tle wydarzeń społeczno-politycznych ówczesnej Europy w oparciu o dostępne mu liczne źródła łacińskie, greckie i, oczywiście, słowiańskie. Potkański wielokrotnie podkreśla w swojej publikacji, iż fakty z życia Cyryla i Metodego przytacza za ich żywotami wydanymi przez F. Pastrnka⁴⁶ (rzadziej pojawiają się odniesienia do opracowania

⁴³ W. Stępnjak-Minczewska w cytowanym artykule podaje, iż wzmianka na temat omawianego przekładu *Żywota* pojawia się jedynie w pierwszym wydaniu *Żywotów Konstantina i Metodego* autorstwa T. Lehra-Splawińskiego (Poznań 1959).

⁴⁴ T. Gromnicki, *Święci Cyryl i Metody*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego AU”, Kraków, t. X (1879), s. 281–354, t. XI (1879), s. 80–188, t. XII (1880), s. 25–81.

⁴⁵ K. Potkański, *Konstantyn i Metodyusz*, cz. I–II – „Przegląd Powszechny”, rok 22, t. LXXXV (styczeń-luty-marzec), Kraków 1905, s. 178–207; cz. III – ibidem, s. 371–407; cz. IV – „Przegląd Powszechny”, rok 22, t. LXXXVI (kwiecień-maj-czerwiec), Kraków 1905, s. 183–219; cz. V–VI – ibidem, s. 310–345.

⁴⁶ F. Pastrnek, *Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda. S rozbořem a otiskem hlavních pramenů*, Praha 1902.

W. Łamianskiego⁴⁷). Przekład Potkańskiego, podobnie jak wcześniej Wagilewicz, odnosi się najprawdopodobniej do fragmentów mowy niezależnej. Wydaje się więc, że opracowania Gromnickiego i Potkańskiego (a także kilku innych autorów) zasługują na to, by im się w przyszłości przyjrzeć bliżej właśnie pod kątem historii przekładów piśmiennictwa (staro)cerkiewnosłowiańskiego na język polski.

Dodajmy, iż w latach powojennych *Żywo*t tłumaczony był przez Tadeusza Lehra-Spławińskiego (1891–1965) oraz Aleksandra Naumowa⁴⁸.

Wśród XIX-wiecznych polskich przekładów literatury (staro)cerkiewnosłowiańskiej obok omówionych wyżej *Słowa o wyprawie Igora*, *Latopisu Nestora* i *Żywotu Św. Metodego* (a także wspomnianej *Prawdy ruskiej* – zob. przypis 20) odnaleźć można też fragmenty wielu innych utworów reprezentujących najstarszy okres piśmiennictwa słowiańskiego (głównie ruskiego). Nie pretendując do podania wyczerpującego wykazu, chcielibyśmy zwrócić uwagę na kilka istotnych opracowań.

Można wskazać cytowane wyżej *Dzieje literatury powszechnej* z 1877 r., w których – w opracowanej przez Bronisława T. Grabowskiego części poświęconej literaturom słowiańskim – zamieszczono fragmenty przekładów następujących utworów: *Powieść o Aleksandrze Newskim* [*Opowieść o życiu i męstwie prawowiernego i wielkiego księcia Aleksandra*], pism biskupa włodzimierskiego Serapiona (zm. 1275), *Powieść o zbudowaniu i zdobyciu Carogrodu*, *List do wielkiego księcia Jana III* autorstwa Gennadiusza, arcybiskupa nowogrodzkiego, *Podróż za trzy morza Atanazego Nikityna, kupca ticerskiego*⁴⁹. Fragmenty przekładów z piśmiennictwa (staro)cerkiewnosłowiańskiego ukazywały się także w kilku publikacjach o charakterze antologicznym⁵⁰.

Warto też wspomnieć, że fragmenty dzieł literatury starosłowiańskiej oraz twórczości ludowej podawał we własnym przekładzie na francuski Adam Mickiewicz podczas wykładów w paryskim Collège de France (1840–1844). Wykłady te były później

⁴⁷ В. И. Ламянский, *Славянское Житие Кирилла как религиозно-этическое произведение и как исторический источник*, „Журнал Министерства Народного Просвещения”, Санкт-Петербург 1903–1904.

⁴⁸ Zob. pierwszy artykuł naszego cyklu (przypis 1) i dołączony do niego wykaz bibliograficzny.

⁴⁹ *Dzieje literatury powszechnej...*, s. 1007–1159.

⁵⁰ Np. *Obraz literatury powszechnej w streszczeniach i przykładach*, ułożyli P. Chmielowski i E. Grabowski, Warszawa 1895, t. 1. *Starożytność i wieki średnie; Wielka literatura powszechna*, red. S. Lam, t. 6. *Antologia*, cz. 2, Warszawa 1933.

dwukrotnie tłumaczone na język polski – przez Feliksa Wrotnowskiego (1805–1871)⁵¹ i Leona Płoszewskiego (1890–1970)⁵² – i wielokrotnie wydawane.

Przedstawiony w niniejszym artykule przegląd XIX-wiecznych i przedwojennych XX-wiecznych polskich tłumaczeń literatury (staro)cerkiewnosłowiańskiej z pewnością nie wyczerpuje wszystkich przejawów jej recepcji i prób translatorskich danego okresu. Opracowanie w miarę całościowego obrazu tego zagadnienia możliwe będzie tylko po systematycznym i gruntownym zbadaniu ogromnej ilości publikacji i materiałów archiwalnych. Przypomnienie dokonań dawnych badaczy, krytyków czy po prostu miłośników piśmiennictwa słowiańskiego może ocalić tę twórczość od zapomnienia, jak również może okazać się przydatne w prowadzonych obecnie pracach historyków, teoretyków i – co najważniejsze – praktyków przekładu.

Summary

AGATA KAWECKA, IVAN PETROV, MAŁGORZTA SKOWRONEK

TO THE PROBLEMS OF TRANSLATION OF *THE OLD CHURCH SLAVONIC* INTO POLISH (PART 2)

The text constitutes the second part of the publication cycle addressing the problems of translation of the Old Church Slavonic literature into Polish together with the bibliographic data. The first part was devoted to translations from the second part of the 20th century and the beginning of the 21st century. The following article and the bibliography (annex) comprise the period from the beginning of the 19th century until the end of the first half of the 20th century (1806–1948). Old Church Slavonic literary texts, discovered and popularized at the turn of the 18th and 19th centuries and acknowledged as particularly precious literary cornerstones of the oldest Slavic literary output, were translated into many modern languages including Polish. Polish translations from the 19th and the first half of the 20th century mainly focus on three basic texts: *The Tale of Igor's Campaign*, *The Nestor's Chronicle* as well as on one of the oldest masterpieces of the original Old Church Slavonic literary output – *St Methodius' Life*. The article briefly presents the history of translations of the above-mentioned and also other works. Bibliographic materials in the annex comprise texts translated and published as a whole (or their large excerpts published with the title referring to a given work).

⁵¹ Pierwsza publikacja całości w języku polskim: *Adama Mickiewicza Rzecz o Literaturze Słowiańskiej, wykładana w Kolegium Francuzkiem*, Poznań 1850–1851. Na wydaniu tym nie ma nazwiska Wrotnowskiego jako tłumacza, pojawia się ono dopiero na poprawionym wydaniu trzecim: *Literatura słowiańska, wykładana w Kolegium Francuzkiem przez Adama Mickiewicza*, tłumaczenie Felixa Wrotnowskiego, Poznań 1865.

⁵² W latach powojennych publikowany w większości wydań *Dzieł zebranych* Mickiewicza oraz w osobnych wydaniach *Prelekcji*, zob. np. A. Mickiewicz, *Prelekcje paryskie. Wybór*, przekład z francuskiego i komentarze Leon Płoszewski, wybór, wstęp i pracowanie Marta Piwińska, t. I–II, Kraków 1997.

Key words: translation, the Old Church Slavonic literature, *The Tale of Igor's Campaign*, *The Nestor's Chronicle*, *St Methodius' Life*.